

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ד, תשי"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

בין אף לכף

הכרוניקה בעיתונינו מביאה ידיעות על התאבדויות ומתאבדים — שתי תיבות, שלא נודעו, כל־שכן בהוראה זו, אלא בדור אחרון. כמעט שיש בידנו למשש שעת לידתו של השימוש הזה בלשוננו — דיינו לעלעל בעיתונות משלנו בחצי־היובל שלפנינו ונראה, כיצד הניחה מטבע ארוך וביררה לעצמה מטבע קצר, שכן תחילה הייתה כותבת: פלוני איבד את עצמו לדעת, כלשון חכמים, אחר כך קיצרה את הלשון במעט וכתבה: פלוני איבד את עצמו, וכן פילסה לעצמה נתיבה לתוספת־קיצור, שבאה על דרך גזירה שווה: מה רוחץ את עצמו הוא מתרחץ, אף מאבד את עצמו הוא מתאבד, וממילא המעשה שלו התאבדות. וראה צירופו

של השימוש כמקורו וכחידושו כאחד, בשירו של ד' שמעוני:
„ואם גם משהו יוציא רוחו בינתיים, / הרי אבטיחכם בהבטחה
גמורה / שלא אחשוב מותו כהתאבדות לדעת“
(„בשבילי הכיבר“, עמ' 188).

כך דרך דורנו, שלשון-חכמים היא לו מקור גדול
לשימושיו — מה שאין כן דורות שלפנינו, בייחוד דורות
המשכילים. שטרחו למצות שימושיהם, ככל האפשר, בלשון-
המקרא בלבד. הללו נהגו לענייננו שני ביטויים; הביטוי
האחד: טרף נפשו בכפו; הביטוי האחר: שלח יד
בנפשו. בהשקפה ראשונה נראה, כי שני הביטויים האלה
הם ביטויים שבמקרא; ולא היא — שניהם חידוש, על פי
ביטויים במקרא, ומן הענין הוא לתהות על לידתם ועל דרכם.

ראשונה יסע הביטוי: הוא טרף נפשו בכפו. אם
נחזור על המקראות, לא נמצא אותו, אבל נמצא כמותו,
ואפילו שלוש פעמים. ראשית, והוא העיקר: „טרף נפשו
באפו הלמענך תצוב ארץ ויעמק צור ממקומו“ (איוב יח
ד) — פירושו של הכתוב הזה הוא: אתה אשר כילית את
עצמך, השמדת את עצמך בכעסך וכו'; ובולגטה נמצא,
כי תרגם תיבת „טורף“ בתיבת perdis, כלומר מאבד, והוא
קרוב ללשון „מאבד עצמו“. שנית: „אפו טרף וישטמני חרק
עלי בשניו צרי ילטוש עיניו לי; פערו עלי בפיהם בחרפה
הכו לחיי, יחד עלי יתמלאון“ (שם טז, ט-י) — הכתובים
האלה מניחים פתח גם להוראה המופשטת וגם להוראה
המוחשית של תיבת „אף“, שכן פירושו כמו בכתוב הקודם

כעס, אבל הסמיכות של האיברים הרבים המשתפים עצמם באותה פעולה, בין כפועלים (שיניים, עיניים, פה) בין כנפעלים (לְחַיִּים), מעמידה גם אותו, כְּאִיבֵר (חוטם), ואפשר וזו היא התמונה היסודית, המיתית של האף הטורף. שלישית: „על דָּפּוּ בחרב אחיו ושָׁחַת רחמיו ויטֹרֵף לְעַד אפו וְעָבְרָתוּ שְׁמֵרָה נִצַּח“ (עמוס א, י"א) — נראה, כי הכתוב הזה נשפע מן הכתובים שהזכרנו, ומעיקרו לא היה בו לשון „ויטרוף“, ובדיקת המקבילות מוכיחה: תיבת „לעד“ מקבילה לה תיבת „נצח“; תיבת „אפו“ מקבילה לה תיבת „ועברתו“, ואילו לתיבת „ויטרוף“ אין מקבילה לה תיבת „שמרה“, שעל כן קוראים המפרשים: „ויטור“, ונטירה היא באמת מקבילה לשמירת עברה כלשון הכתוב: „הינטר לעולם אם ישמר לנצח“ (ירמיה ג ה), ואמנם הוולגטה מתרגמת תיבת „ויטרוף“, tenueris, כלומר לשון מחזיק, וכך ממש מפרש רש"י: „ויטרוף לעד אפו — החזיק בה ולא הניחה“.

ברור, כי הביטוי, שאנו מעיינים בו, „טורף נפשו בכפו“, נולד מתוך הכתוב: „טורף נפשו באפו“, ולידתו הייתה בהחלפת תיבה בתיבה אחרת הדומה לה למשמע-אוזן ומשמשת חרוז יפה לה, כדרך ששימשה בשירתנו מימי הביניים עד עתה.

ואמנם אף וכף הם בני צמד מצויים, פעמים הרבה בשכנות צפופה ביותר, כפי שמצינו בשירים של רבים, וראש להם ר' יהודה הלוי, הכותב למשל: „טבוחים בכפו, ויאבדון מאפו / כי מקצפו / תרעש הארץ“ (כל שיריו,

מהדורת מחברות לספרות, שירי הספד וקינה, עמ' 13); או:
 „שיבוני סעיפי בנשאיאת כפי ונפלי על אפי” (שם, שירי
 קודש, עמ' 377); וכן: „ואקריב דמי וחלבי ופורש לך את
 כפי / כל עוד נשמתי בי ורוח אלוה בא פי” (שם, שם, עמ'
 609), וניתן להמשיך עד דורות אחרונים, כגון יצחק בארבי:
 „אך היא בגודל לבב וכגובה אפה / פני דל השיבה
 מאביון קפצה כפה” (ממשל משלים, לבוב, 1861, עמ'
 כ”ב), והיא דוגמה מעניינת, שהרי הכותב שינה את לשון
 הכתוב („ולא תקפץ את ירך”) להתאימה לחריזה שלנו
 (ידה = כפה), אבל דומה, כי ההחלפה אף-כף, שמתוכה נולדה
 המליצה שלנו, נסתייעה בשכנות שבמקרא, היא השכנות של
 „נפש” ו„אף”, שראינו בכתוב שנזכר, ובין „נפש” ו„כף”.
 המצויה בכמה כתובים: „ואראה כי אינך מושיע ואשים
 נפשי בכפי ואעברה אל בני עמון” (שופטים יב ג); „וישם
 נפשו בכפו ויך את הפלשתי” (שמו”א יט ה); „הנה שמעה
 שפחתך בקולך ואשים נפשי בכפי ואשמע את דבריך”
 (שם כח כא), ובמעט שינוי סדר: „על מה אשא בשרי בשני
 ונפשי אשים בכפי” (איוב יג יד), לפנינו אפוא
 הדרך: טורף נפשו באפו — וישם נפשו בכפו —
 טורף נפשו בכפו, שמיטת הפצל (אשים, וישם) הייתה
 קלה, שכן כבר נשמט בכתוב, שהיה שגור ביותר, לפי שהוא
 בתמניא צפי „נפשי בכפי תמיד ותורתך לא שכחתי”
 (תהלים קיט קט), כתוב זה נשפע מחבריו, כי לפי מובנו
 של הכתוב צריך להיות „בכפיך”, וגברה שגרת הלשון.

אם נעיינ בדורות ראשונים נמצא, כי בדרך כלל שמרו
 על שני הכתובים ולא הפליגו בעירובם, וכן, למשל, כותב ר'
 יצחק בן שלמה בן-סהולה: ויחר אף הרופא ויריבני /
 אפו טרף וישטמני" (משל הקדמוני, מהדורת מחברות
 לספרות, עמ' 95), לאמור, הוא מניח פתח לפרוש כפול
 של תיבת "אף" (כעס; חוטם), וכן ר' אברהם בן-חסדאי
 מכאן: "הבוגד העוכר חתו בקצפו הטורף נפשו
 באפו" (בן המלך והנזיר, מהדורת א"מ הברמן, עמ' 35);
 ומכאן: "ישים עליו נפשו בכפו / טורח ועמל בעדו
 מפה ומפה" (שם, עמ' 86), וכמותו משוררים אחרים.
 ואילו בדורות האחרונים נדחת המליצה "טורף נפשו
 באפו" מפני המליצה, שנולדה מתוך שחוק בה. "טורף נפשו
 בכפו". מובן, גם עתה יש המשתמשים במליצה המקראית; וכן,
 למשל, יל"ג הכותב: "הודי וכבודי אור עיני אספת / למה
 גם דעתי באפך לא טרפת" (צדקיהו בבית הפקודות).
 לאמור, המשורר הטיל שינוי בראש המליצה, שהחליף שם
 עצם ("נפשו") בחברו ("דעתו"), אך לא הטיל שינוי בסופה.
 לעומתו יש המשתמשים במליצה בשינוי המקרא, כשהשינוי
 בולט מדרך החריזה. וכן, למשל, ר' מרדכי ווייסמן-חיות
 (מו"ח): "בינו בוערים! משחרי לטרף בזיעת-אפם /
 אוכלי לחם העצבים וטורפים נפשם בכפם" (משל
 ומליצה, סי' 151), והפירוש: המייגעים את נשמחם ברוב עבודתם.
 וראוי להביא דוגמאות לשימוש הכפול, גם כלשון הכתוב גם
 כשינויו, וכן פרץ סמולנסקין הכותב: "אכזריות רצח
 אשר יטרוף האדם נפשו בכפו או יטרוף אפו ולא

יחמול על רעיתו ופרי בטנו ביום עברה או קנאה" («התועה בדרכי החיים»); וכן: «במה חטאה האומללה! האם טרפה נפש עולה בכפה או הורידה אישה דומה באפה" (שם). וכשם שהוא מראה לנו את הכתוב ושינויו, הוא מראה לנו שינויו בלבד, וכן יכתוב: «ויבקש תחבולות להכריע תחתיו כל מתקומם לנגדו, או לטרוף נפשו בכפו ביום עברה. עת יראה כי נוחלה אבדה תוחלתו" («שמחת חנף»). וראה גם ראה, גם פה נשמרה בתקול ללידתה של המליצה — הלא יכתוב: «ביום עברה», והוא כרוח המקבילות: «ויטרוף לעד אפו ועברתו שמרה נצח».